

EN VESTSLESVIGSK EGN

AF

NICOLAI SVENDSEN

AMTSSKOLEKONSULENT I TØNDER AMT, TØNDER

★

Under den Kamp, som den danske Konge Erik af Pommern førte mod Hertugerne paa Gottorp om Sønderjylland, enedes Parterne om at indanke Sagen til Voldgiftskendelse af Kejser Sigismund. Denne sendte sine lærde Mænd herop for at undersøge Mellemværendet, og efter at alle Forholdene var nøje gransket, afsagde Kejseren den 28. Juni 1424 den Kendelse, at Hertugdømmet Sønderjylland efter fuldgyltige, uimodsigelige Vidnesbyrd var et dansk Len, et Land med dansk Ret, Sprog og Fortid, og at Hertugerne ingensomhelst Adkomst havde til det.

Hvis denne Dom var bleven respekteret af den følgende Tids Udvikling, saaledes at Landet fremtidig var blevet styret som en dansk Provins, havde det formentlig været muligt at bevare Landsdelens oprindelige danske Karakter i fuld Udstrækning indtil den Dag i Dag. En Bekræftelse af denne Antagelse finder vi i de saakaldte jyske Enklavers Historie gennem Tiderne.

Ved Begyndelsen af det 15. Aarhundrede, altsaa faa Aar før Kejser Sigismunds forannævnte Kendelse blev afsagt, samlede, til Dels ved Dronning Margrethes kloge Politik, et sammenhængende Strøg paa Sønderjyllands Vestkyst, det udstrakte Trøjborg Gods og Lø Herred, et Omraade, som senere omfattede de blandede Sogne Skast, Emmerlev, Hjerpsted og Højer og de overvejende kongerigske Sogne Døstrup, Mjolden, Randerup, Brede, Visby, Daler og Møgel-tønder under Ribe Bispestol, hvorved de udskiltes af Hertugdømmerne og fik deres eget danske Styre og bevarede det danske Præg, som trods Tidernes Om-skiftelser har holdt sig indtil vore Dage.

I det følgende skal gøres et Forsøg paa ved Hjælp af de talrige foreliggende trykte Kilder og Overleveringen, som den har holdt sig i Folkemunde, at give en Skildring af et Par af disse Sogne gennem Aarhundreder.

Øst for den gamle Randerup Kirke, umiddelbart op ad Kirkegaardens

Kampestensmur, ligger noget ophøjet og endnu tydeligt kendeligt i Jordsmonnet Brorson-Slægtens Bosted. Nu er der ikke mere levnet Sten paa Sten. Stormfloder og Ildsvaader har lagt den ene Præstegaard efter den anden øde, indtil man for ca. hundrede Aar siden flyttede den ned mod Syd til Landevejen fra Brede.

Staar man en Oktobereftermiddag paa denne historiske Grund med Blikket vendt mod Nord, har man foran sig et ejendommeligt Stykke vestslesvigsk Natur, mærkeligt baade i landskabelig og kulturhistorisk Henseende. Følger man den Skæbne, som dette Strøg og dets Befolkning har været udsat for helt siden Middelalderen, er det som i en Række sammentrængte Billeder at tage et Udsnit af selve Sønderjydens Historie, økonomisk, politisk og aandeligt.

Minderne faar Magt over Sindet, mens man søger at lade Øjet fange de enkelte Linjer og Hovedpunkter i dette Kystlandskab. Marsken, hvor det om Sommeren myldrer med gule, røde og hvide Engblomster, og Viben og andre Vand- og Vadefugle giver Egnen Farve og Liv, henligger som et graagrønt Kæmpetæppe, indrammet længst ude mod Vest af den mørke Digestreg, der skjuler Havet. Til højre har man ude i det vide Engdrag den afsides liggende By Lunde, hvor man endnu kan finde Ensomhed og gammeldags Bondehygge. I en halv Mils Afstand længere fremme ser man paa Landevejens venstre Side Forballums smukke Smaagaarde ligge i Række langs med Vejen mod Vest og med alle Ruder mod Solsiden. Til højre for Hovedvejen og endnu noget længere borte fortøner sig Mjolden By ud af en sort Trægruppe omkring Kirken og Præstegaarden paa det høje Værft.

Kraftige graablaa Skyer kæmper med Solen om Fordelingen af Lys og Skygge over dette Efteraarslandskab. I et Solstrejf øjner man længst oppe i Baggrunden Gasse Højene, der kroner den sandede Bakkeaa, som her skyder sig frem mod Havet, og Stationsbyen Skærbæks nye røde og graa Huse op ad Skraaningen og omkring det høje firkantede tønninglenske Taarn.

Men saa trækkes Skydækket for, og en Lysflage kastes ud bag Forballum Enge, saa man tydeligt skelner den brøstfældige Rest af en ældgammel Bondegaard ude paa Hybjerg, hvor Bredeaaens Vande i store Bugtninger langsomt glider frem mod Vadehavet.

Næsten umærkeligt hæver sig her og der i Marsken en forladt Boplads, et saakaldt Værft, en Jordforhøjning, som skabtes for tusind Aar siden. Hvert af disse har sin Historie om Menneskeliv, der levedes her, og hvis Saga er udslettet, uden at Navne og Begivenheder, der knyttede sig hertil, kendes.

Men i de gammeldags Gaarde lever Sagn og Beretninger fra Fortiden, om

Havet, der flere Gange hvert Aarhundrede brød ind over hele den store Slette med Rædsel og Død i Følge, om Krig og onde Tider, men ogsaa om Perioder, hvor et rigt aandeligt Liv, religiøst og nationalt, bredte sig fra Hjem til Hjem og højnede Slægternes Gang gennem Tiden.

Ved at Enklaverne allerede i den sene Middelalder kom ind under Ribe Bispestol og derefter ved Reformationen overgik til Kronen og blev en Del af Ribe Amt, knyttedes Egnen nøje til den gamle By, og herfra skete da ogsaa en Paavirkning, der prægede disse Sogne i Modsætning til Nabobyerne. Styret foregik efter danske Love og ved danske Embedsmænd. Præsterne, der ofte var hjemmehørende paa Egnen, gik i deres Ungdom i Ribe Skole og modtog deres Uddannelse paa Københavns Universitet. Den aandelige Udvikling fuldbyrredes ubrudt i naturligt Forhold til Æt og Fortid.

Da det i saa Henseende har en vis Interesse at se, hvad de i Randerup og Mjolden Kirker ophængte Tavler fortæller om disse Bondesønner, der blev Præster og som saadanne boede midt iblandt deres Folk, skal her meddeles lidt om de første af dem.

Paa Tavlen i Randerup Kirke, ophængt Anno 1700 den 3. April „de Afdøde til Ære-Minde og de Efterlevende til Efterretning“, nævnes bl. a. følgende: „Anno 1553 blev Hr. Truels Jacobsen, som var Munk 16 Aar, Reformert og var Luthersk Præst udi 13 Aar. Anno 1566 succederede Hr. Tyge Bentzen og levede udi 29 Aar. Anno 1595 blev Hr. Iver Jensen Præst og levede udi 32 Aar. Anno 1627 blev Hr. Ole Præst og levede 2 Aar 9 Maaneder. Anno 1630 blev Hr. Laust Sørensen Præst og levede i 17 Aar. Anno 1647 blev Hr. Steen Christensen Præst og levede i 2 Aar og 3 Maaneder.“

Ganske tilsvarende Navne, men med flere oplysende Tilføjelser, finder vi paa Præstetavlen i Mjolden Kirke: „Hr. Marten Iversøn. Hr. Ogge Hansen Husum. Gift med Hr. Povel Sonnichsens Datter af Roager — og de levede tilsammen i Ægteskab i 61 Aar. Hr. Peder Hansen Hybjerg. Han døde af Næsebløden, som paakom ham i Skriftestolen. Hr. Peder Andersen Riibe. Da han kørte fra Hybjerg (hvor han havde været til Barselgilde), foer han vild, kom i Aaen og druknede. Hr. Peder Pedersen Hjortlund. Han døde af Stensmerte paa Rømø, da Svenskerne var i Landet. — Hr. Peder Hansen Hybjerg, Hr. Peder Andersen Riibe og Hr. Peder Pedersen Hjortlund var alle gift med Else Peders. Hun var 3 Gange gift og var født paa en Bondegård i Medolden Vesterby.“

Man havde ikke fra Landsbyerne herude noget videre Samkvem med Omverdenen. Det laa i Sagens Natur, da Randerup og Mjolden Sogne landskabeligt set paa en Maade dannede en Verden og maaske ogsaa i kulturel Hen-

seende et lille Samfund for sig. Der gaves i Virkeligheden kun een Vej, der forbandt dem og førte fra By til By. Den bestod af et Par dybe, hullede Hjulspor gennem den klægede Marsk med brede Grøfter paa begge Sider. En stor Del af Aaret var den ufremkommelig. De rigtige Færdselsaarer gik fra gammel Tid fra Nordjylland over Arnum, Løgumkloster til Tønder og fra Ribe over Roager, Ulmølle, forbi Gasse Høje, over Brede Bro, Aaspe, Sølsted og Visby Hede til Lindskov Mølle, hvor denne Vej mødtes med en Vest fra, og som vistnok kendtes allerede i Oldtiden. Ad den gik Kristine Svendsdatter fra Østerby til Tønder, da hun Aar 1639 fandt det første Guldhorn ved Gallehus. Den eneste Vej helt vesterude ved Havet har ligeledes fra gamle Dage i sære Snoninger ført fra Ballum ind mellem Masser af Kæmpegrave nord og syd for Hjerpsted og videre over Emmerlev til Højer. Men ude i Marsken og selv paa Randen af det store Engdrag var det vanskeligt at færdes.

Her laa helt fra den Tid, da Menneskene begyndte at bosætte sig i faretruende Nærhed af Havet, Gaarde og Huse paa de saakaldte Værfter, som allerede har været nævnt, eller paa naturlige Banker i solret Linie og kun til Dels opført af Grundmur. Ofte var de bygget af Bindingsværk med Tavl af Tegl. Det hændte vel, at Gaardene var grundmuret; men til Gengæld var saa Længdevæggene af Planker.

Vi veed naturligvis kun meget lidt om disse Boliger fra før Reformationen. Men det er dog værd at gøre opmærksom paa, at de gamle Betegnelser for de enkelte Rum har holdt sig gennem Tiderne. Gaardens største og oprindelige Opholdsrum var Piselen. Senere kom hertil et Dørns og efter et Aarhundreds Udvikling eller længere store Dørns og lille Dørns. Indgangen skete gennem Framgulvet. Til venstre var Menneskenes Opholdsrum, til højre Lo, Baas og Lade. I Forbindelse med Piselen stod Kløven. Endnu den Dag i Dag bruges fra Emmerlev og langt nord paa disse Ord som Betegnelse for Bøndergaardenes forskellige Dele.

Piselens Vægge var ofte rigt forsynet med udskaaret Panelværk, navnlig Alkovernes, d. v. s. de indelukkede Senges Forstykker. Her møder vi henimod Slutningen af det 16. Aarhundrede en Bondekunst, der havde sit bestemte Præg og navnlig gav sig Udslag i Træværkets Forsyning med Udskæringer. Det gjaldt baade Panel og Bohave som Kister og Skabe.

Museumsinspektør Chr. Axel Jensen har i sin Bog om „Danmarks Snedkere og Billedsnidere“ paapeget, hvilken Betydning der bør tillægges Stiftsbyen Ribe i den Henseende, idet Byens store Opland dannede et sammenhængende Stilomraade. Det i Formen og Udførelsen indbyrdes beslægtede Bohave i Bønder-

gaardene fra sidste Halvdel af det 16. Aarhundrede træffes ifølge Magister Jensens Undersøgelse over hele Ribe Amt fra Nord til Syd og ikke blot i Bondens Hjem, men ogsaa i adskillige af Vestslesvigs Kirker. Man har i denne Forbindelse talt om en Ribe Billedskærerskole fra nævnte Tid. Det er ret sandsynligt, at Ribe har været Centrum for denne Industri, men at der ogsaa har været Værksteder i enkelte af Amtets Landsbyer, til Eks. Skærbæk, hvorfra disse udskaarne Ting er udgaaet, som har holdt sig saa godt, at de endnu findes bevaret og holdes i Ære i ikke saa faa af Vesteregnens Bøndergaarde, samtidig med at denne Bondekunsts Frembringelser fra det nævnte snævre Omraade er godt repræsenteret baade i danske og nordtyske Museer. Vi veed altsaa ret nøje, hvorledes Bondestuens Bohave har set ud i disse Sogne helt fra Midten af det 16. Aarhundrede.

„Den store vestjydske Gruppe, Ribeegnens Gruppe, som den ogsaa kaldes, er ikke blot den største af Overgangsstilens Grupper, men ogsaa den, hvis danske Karakter er mest fremtrædende“ skriver nævnte Forfatter med Rette. Der mærkedes jo nemlig samtidig i Slesvig en Indflydelse fra det frisiske og fra Holland. Om Bohavets danske Karakter vidner blandt andet de gamle Fyndsprog paa Kister og Skabe. Et af dem, som stadig gaar igen, lyder saaledes: „SET TIL GVD ALE DIN LID OC TRO, SAA FANGER DV LØKE OC ØVIGE ROO. Det er tillige et Vidnesbyrd om Befolkningens Trang til at give sin religiøse Bekendelse et ydre og varigt Udtryk. At dømme efter det, der trods senere Generationers bristende Forstaaelse er bevaret, har hvert Bondehjem i Datiden været udstyret med disse solide Egetræskister, Skabe og Paneler, ligesom ogsaa Kirkerne har været rigt prydet med Billedskærerarbejde fra Værkstederne i og omkring Ribe. En Del er undgaaet Ødelæggelse i Randerup og Mjolden Kirker. Men særlig bør her henvises til den smukke Alterbordsforside af Fyrretræ i Døstrup Kirke, skaaret 1572, med Akantusværk og Stavværk.

Alt dette sammenholdt: det ophøjede Bosted, Gaardens Form, dens klare Inddeling og Benævnelsen af de enkelte Dele i det indre samt Hjemmets Udstyrelse vidner saaledes om en tydeligt fremtrædende Bondekultur i de nævnte afsides liggende Landsbyer allerede i det 16. Aarhundrede.

I første Halvdel af det ny Aarhundrede hærges Egnen pludselig af en Ulykke, der var langt værre end Krigsfolkets Udsugning og Skændselsgerninger under Trediveaarskrigen, som rasede samtidig og ligeledes hjemsøgte det vestlige Slesvig.

„Om Natten mellem den 11. og 12. Octobris vaar en skrækkelig stor Vandflod, som kom møget hasteligen ved Midnatstid paa os og druknede mange

Minsker i omliggende Sogne.“ Saaledes begynder Præsten Michael Andersen i Døstrup, der tillige var Provst i Lø Herred, i en gammel Kirkebog en Beskrivelse af Stormfloden i 1634, „denne Guds forfærdelige Stormflod“, som den ogsaa blev kaldt. Den lagde hele Egnen og al den gamle Kultur øde.

Stormfloden hærgede hin Nat Kysten fra Elben til Ribe. Størstedelen af Øen Nordstrand sank i Havet med Landsbyer, Kirker og Tusinder af Mennesker. Efter en Beregning, som dog næppe er helt nøjagtig, omkom der langs Vestkysten af Hertugdømmerne 11—12.000 Personer, imellem Vidaa og Kongeaa alene 600 Mennesker.

Paa Tønder Bibliotek findes en gammel haandskreven Bog, der giver Oplysning om denne Tildragelse. Det er Lø Herreds Tingbog fra 1635, som har tilhørt Arkivet paa Trøjborg. Nuværende Pastor M. H. Nielsen i Skrydstrup har i „Sønderjydske Aarbøger“, Aargang 1900 og 1901, udførligt behandlet Emnet og derhos benyttet en Række af Tingsvidner, som findes aftrykt i Bogen, angaaende de Tab, Beboerne led hin Oktobernat 1634. Ganske vist levede i Folkemunde fra Slægt til Slægt Sagn om store Floder, der var gaaet hen over Landskabet gennem Aarhundrederne. Man havde gamle Krøniker om disse Floders Voldsomhed og den Ulykke, de efter hvad Overleveringen berettede, havde afstedkommet. Men det var saa længe siden. Menneskene havde nu alt i mange Slægtled følt sig trygge, naar de bosatte sig ude i Marsken og opførte Landsbyer langs med Gestranden. Der var ikke sket nogen større Stormulykke i Mands Minde. Natten mellem den 11. og 12. Oktober 1634 skabte imidlertid nye Sagn og Beretninger af et forfærdende Indhold for de kommende Generationer paa disse Egne.

De i Tingbogen nævnte vestslesvigske Landsbyer, som ramtes af Bølgernes Magt, var Randerup, Kringlum, Forballum, Lunde, Mjolden, Ottersbøl, Døstrup, Nørre Vollum, Sønder Vollum, Apterp og Gaardene paa Hybjerg og Bosholm. Nogen Skade led ogsaa Brede og Drenghed. En Sammenstilling af de forskellige Opgivelser i Tingbogen om Tabet af Menneskeliv og Kreaturer i de anførte Byer og Gaarde giver følgende Resultat:

Der druknede indenfor dette Omraade alene omkring 90 Mennesker, nemlig 57 i Mjolden, de „tretten Ejlandes By“, som den hed. Byen var fuldstændig ødelagt. I Randerup druknede 10 og i Lunde 13 Personer.

Mattis Martensen af Randerup vidnede paa Herredstinget, at „han havde mist og var fordruknet Fader, Moder og Søkende“. I Forballum druknede Peder Krestensen med alle sine Folk. Mattis Jebsen sammesteds mistede Hustru og 3 Børn. I Lunde hos Jes Frandsen og Peder Lauersen druknede alle Folk. I

Mjolden druknede alle Folk i 5 Gaarde og 4 Forbedelseshuse. Desuden druknede hos Selvejer Hans Pedersen 4 Personer. „Selv flød han hen til et andet Sogn paa et Stykke Hus.“ „Gunder Anders Kun“ mistede sin Mand. Selv undkom hun med 3 smaa Børn. I Apterp druknede Niels Mikkelsen med 2 Børn.

Efter en Liste, som ikke er udtømmende, omkom i nævnte Sogne af Husdyr: 134 Øg, Heste og Bæster (deraf ca. 120 Øg), 24 Føl, endvidere druknede 623 Stykker Hornkvæg (Køer, Nød, Stude, Okser, Rømplinger, Kvier og Kalve), 469 Faar og 7 Gildinger, 286 Svin og 103 Gæs.

Bygningerne betegnes næsten alle som mere eller mindre, undertiden ganske „nedslaaet neden Bjælker“, nogle — deriblandt foran omtalte 5 Gaarde i Mjolden — som „rent hen med alt“.

Ude paa de otte Værfter i Misthusum, nærmest Havet, udspilledes samtidig et Drama, som ikke er omtalt i Tingbogen, da Byen ikke hørte til Lø Herred. Her laa 11 Halvgaarde. De reves alle bort den samme Nat af Floden, og de fleste af Beboerne omkom. Sognepræsten begravede faa Dage senere paa Skærbæk Kirkegaard Liget af 44 Personer fra Misthusum, som fandt Døden i Bølgerne hin Rædselsnat. Et gammelt Egetræsbræt, der til Minde om denne Begivenhed blev slaaet op paa en Bjælke i en af de faa Gaarde, som blev genopført derude, gemmes nu i Museet i Tønder. Der berettes kort i stive, udskaarne Bogstaver: „1634 DA SKEDE DEN STORE FLOD OC BORTTOG ALT DET HVS.“

I Randerup skylledes Degnehuset helt bort, og i Præstegaarden naaede Vandet til Bjælkerne.

Hverken før eller senere har man i historisk Tid paa denne Del af Kysten oplevet en saadan Ødelæggelse. Nøden var stor hos de Efterlevende, som næsten uden Undtagelse havde mistet Hus og Hjem med Bohave, Besætning, alt Brødkorn og Foder. Desuden havde Ager og Eng taget Skade af Saltvandet.

Stormflodsaaret 1634 danner Indledningen til en ny Tidsperiode med en anden og bedre Udvikling baade paa økonomisk og aandeligt Omraade i de følgende halvandet Hundredeaar. Stormflodsnatten saa godt som udslettede foreløbig de gamle Landsbyer og spredt liggende Gaarde over hele Marsklandskabet. Almindelig Elendighed var Følgen. De, der havde frelst Livet, maatte bede om Fritagelse for Skat og Tynge i flere Aar derefter, og der hengik ganske naturligt rum Tid, før Beboerne i og omkring Bredeaaens Marsklavning atter kunde friste en menneskeværdig Tilværelse.

Sagnet beretter, at man søgte at fremstille Hjem søgelsen ved Stormfloden i 1634 som en Straf for den Ugudelighed, der havde bredt sig over Landsdelen,

og som skal have været særlig slem i denne afsides liggende Egn, næppe et Aarhundred efter Reformationens Indførelse. Man bør imidlertid huske, at Luthers Lære ikke kom til Vestslesvig som et religiøst Gennembrud, men nærmest som et fyrsteligt Magtbud, saaledes som vi i hvert Fald kender det fra Nabodistriktet Tørninglen og Haderslev Østeramt, og de gamle Bondepræster, som er nævnt foran, udmærkede sig næppe alle ved særlig kristelig Nidkærlighed.

Vankundighed og Overtro tog Overhaand omkring 1600-Tallet. Beretninger om Vold og Slagsmaal fylder Siderne i Lø Herreds Retsprotokol. Berygtet for deres Færd var ifølge Overleveringen Bymændene i Misthusum. Historisk er vistnok, hvad Pontoppidan beretter i sin Kirkehistorie, at den lærde og kendte Biskop Jens Dynesen Jersin af Ribe paa sin Visitats i Mjolden Kirke i Sommeren 1634 kom i en saadan Ordstrid med en Bonde, at Biskoppen paa sin Side blev temmelig hidsig, og Bonden forgreb sig i den Grad, at han gav Biskoppen en Ørefigen. Man veed fra anden Side, skriver Kinch i „Ribe Bys Historie og Beskrivelse“, at der netop det paagældende Aar havde været et Par Bønder i dette Sogn, som forsaa sig slem, den ene endog ved at mishandle sin Sognepræst. Mellemværendet mellem den Ribe Bisp og Bonden i Mjolden fremstilledes af nogle højtstaaende Mænd for Regeringen, og Biskoppen blev nødsaget til at rejse til København for at retfærdiggøre sig, men døde undervejs i Nyborg. Et Par Aar tilforn dræbte Præsten i Skærbæk Johannes Andreae sin Kaldsfælle Christian Billum fra Brøns med en Pennekniv inde i selve Kirken bag Alteret.

Efterhaanden byggede imidlertid en ny Slægt nye Gaarde og Huse paa Tomterne af de gamle, højere beliggende, fastere tømret og alle opført med Grundmur.

Som Havet havde begravet den ældre Generation og udslettet den overleverede Egenskultur i Løbet af faa Timer, blev Havet til Gengæld ogsaa Vejen til ny Velstand og en anden ydre Kultur, samtidig med at det aandelige Liv ved Paa-virkning udefra, men ved hjemlige danske Mænds Virksomhed fik et Indhold, der blev til Gavn for hele det danske Folk.

Den økonomiske Opgang skyldtes i første Linje Studehandelen, som var begyndt langt tilbage i Fortiden, men som navnlig i det 17. Aarhundrede for denne Egns Vedkommende trods Krigstidens Trængsler tog et hidtil ukendt Opsving og skabte rige Dage. Udviklingen begunstigedes ved den Omstændighed, at Enklaverne som en kongerigsk Landsdel var fritaget for den Studetold, som skulde udredes af Beboerne i Hertugdømmet. Opsvinget begyndte med, at man i stadig større Omfang fra den vestslesvigske Kyst udskibede Stude til Holland, hvor man hurtigt fandt et godt Marked for dansk Kvæg. Gennem 14., 15. og

16. Aarhundrede, da vor eneste Handelsforbindelse var Hansestæderne Lybæk og Hamborg, kan der ikke være Tvivl om, at Studene gik den Vej. Nu var Nederlandene imidlertid i Færd med at erobre Handelen paa Vesterhavets Kyster. De danske Konger støttede dem. Gennem 200 Aar kommer hollandske Prangere hvert Foraar herind, gennemrejser Landet fra Gaard til Gaard, opkøber Fedestudene og betaler kontant. „Det er en Handel, der har noget at betyde, naar vi betænker, at Tallet kunde løbe op til 100.000 Stude aarlig,“ skriver Jesper Madsen i sin Skildring af „Studehandelens Historie“. „Sætter vi Prisen til 35—45 Rigsdaler Parret,“ fortsætter han, „saa faar vi ca. 64 Kroner for Stykket, altsaa i bedste Aar en Indtægt af 6,4 Millioner Kroner. Sætter vi saa, at Pengene i den Tid havde en fire Gange saa stor Værdi som i vore Dage, kommer vi op paa 26,6 Millioner Kroner.“ Man vil forstaa, at det var en uhyre Indtægt, Landet havde ved Studeopdrættet trods alle de urimelige Forbud og Toldskranker.

Senere gik det hollandske Studesalg over paa Mellemandleres Hænder. I Landsbyerne langs med Kysten ligesom længere nordpaa og i Byerne Tønder og Højer oparbejdede sig en Række Studeprangere, som ofte i egne Skibe og ved Søfolk, som de selv hyrede, aarlig sendte Hundreder af Stude til Nederlandene. De kendte de hollandske Søhavne Enkhusen, Groningen, Amsterdam og Haag ligesaa godt som deres Egn derhjemme. Folk fra Vestslesvig bosatte sig i de nederlandske Havnebyer som Værtshusholdere og Handelsmænd. Fra Ballum og Hvidding Nakke ligesom fra Højer stod hele Flaader af Studeskibe flere Gange om Aaret over Vesterhavet mod Holland. Paa Havet truede der Fare ikke blot fra de oprørte Bølger, men ogsaa fra fjendtlige Kapere og Sørøvere. Men trods Tab tjentes der dog som nævnt mange Penge ad den Vej.

Naar Skibene vendte tilbage, var de fragtede med Masser af Brugsgenstande, som ellers herhjemme hørte til Sjældenhederne. Man kan ligefrem sige, at der dannede sig en hollandsk Smagsretning i Vestslesvig i Forbindelse med denne Samhandel.

I store Dørns og lille Dørns forsynedes Ydrevæggene med Fliser, der i blaat og flere Farver i naive Tegninger gengav bibelske Emner, Billeder af hollandske Krigere i fuld Rustning eller Skibe for bredden Sejl. I Piselen opstilledes kostbare Skabe, forfærdiget i Amsterdam af østindisk Træ. Paa Væggene hang Spejle i forgyldte Rammer. Kobbertøj og Tinfade prydede Gesimserne. Porcellæns-tallerkener fra Østindien pyntede det trinde Egetræsbord, naar man bænkedes til Fest efter lykkelig Hjemkomst. Lange Kridtpiber, som vi kender dem fra Datidens hollandske Billeder, kom i Brug og stoppedes med Tobak, som lige-

ledes var købt i de fremmede Havnebyer. I Køkkenet duftede det af oversøiske Krydderier og andre rare Sager. Men ogsaa Jern, Mursten og endog Gravsten hentedes paa denne Maade hjem fra det fremmede.

Enkelte af Studeprangerne blev saaledes Storkøbmænd. Kendt er Navnet paa Peder Beyer af Skastgaard. Han begyndte Studehandelen i 1680 og blev ved Giftermaal med den rige Pige Gøe Marie Andersdatter og ved sin Vindskibelighed snart Egnens mest velhavende Mand. Blandt Bryllupsgæsterne i 1686 nævnes fjorten af Vesteregnens Præster. De sjældne hollandske Varer er sikkert kommet til deres Ret ved denne Lejlighed. Skastgaard var opført Aar 1606. Den gjaldt endnu over to hundrede Aar senere paa Grund af sin ejendommelige Stil for en Seværdighed. Engang i forrige Aarhundrede blev den nedreven. Af andre Studeprangere fra samme Tid kan nævnes Herredsfoged Fedder Lund af Højer og Tycho Thomsen af Hjerpsted. I den gamle Kirke i hans Fødeby minder en stor malet Fremstilling paa en Kæmpetavle paa Skibets ene Sidevæg om denne Handelsmands Frelse af Havsnød under en Hjemrejse fra Holland.

I denne Tid har i det hele taget en Række af Vesteregnens Bondeslægter, som hævdede sig gennem Generationer og har været Bærer af Fremskridt, deres Oprindelse. Der kunde nævnes en hel Del Navne fra Landsby til Landsby.

Langs med Kysten, til Eksempel i Emmerlev, Hjerpsted og Ballum, men ogsaa længer nordpaa i Randerup, Mjolden og Skærbæk levede en stor Del af Befolkningen af Skibsfart. De unge Mænd kom paa denne Maade viden om og fik et større Udsyn, end det ellers var Tilfældet med Befolkningen i Nordslesvig i Datiden.

Nationaløkonomen Dr. Georg Hanssen skriver saa sent som i 1832, at de Ballum Mænd ansaas for at være fødte Søfolk. Han har ved sine Undersøgelser faaet oplyst, at endnu for hundrede Aar siden, altsaa i første Del af det attende Aarhundrede, var mange hollandske Ord i Brug.

Fra Ribe kendes en Overlevering om, at der aarlig hvert Foraar fra denne By sejlede en Flaade paa indtil 270 Skibe til Holland, og fra Egnen omkring Møgeltønder til Ballum taltes 94 Øksenskuder, som gik i Studefragt paa Nederlandene.

Da Præsten Broder Brodersen i Randerup i 1689 fejrede sit Bryllup med Cathrine Margrethe Clausen fra Trøjborg, leverede Peder Beyer ikke blot hollandsk Tobak, men ogsaa en Hat til Præsten og „tre Dossin piber for 2 Rigsdaler og 12 Skilling“. Det veed vi fra Handelsmandens Regnskabsbog, der er bevaret.

Denne Præst var en Søn af Broder Pedersen, kaldet Pædapolitanus efter sin Fødeby Drengsted, hvor denne Slægt kan føres langt tilbage i Tiden. Sidstnævnte er Brorson-Slægts Stamfader og virkede som Sognepræst i Randerup fra 1649 til 1685, da han altsaa efterfulgtes af Sønnen Broder, der forestod Kaldet fra 1685 til 1704, mens en anden Søn, Peder, blev Præst i Ballum og en tredje Præst paa Amrum.

Da Broder Brodersen eller Brorson, som Slægten senere kaldte sig, i nævnte Aar afgik ved Døden, efterlod han Enken og tre Sønner i stor Fattigdom, tyngt af Gæld og Elendighed. Enken giftede sig med Efterfølgeren Ole Holbek, der synes at have været en økonomisk dygtig og omsorgsfuld Mand. Han skabte ikke blot Orden i Familiens Formuesforhold, men sørgede ogsaa for, at hans tre Stifsønner: Nicolaj, Broder og Hans Adolph, af hvilke den sidste var opkaldt efter Slotsherren paa Trøjborg, modtog en god Undervisning i Hjemmet, indtil de i Aaret 1709 kunde sendes i Ribe Skole og faa Aar senere til Københavns Universitet.

Disse tre Præstesønner er det berømte „rare Kløverblad fra Randerup“, hvis Virksomhed blev af varig Betydning for dansk Kirkeliv. Det var imidlertid ikke Hjemmet, der prægede dem i denne Henseende, heller ikke Opholdet i den af Krigen ilde medhandlede Ribe By end sige Studiet i det pesthærgede København, men derimod, som bekendt, Paavirkningen fra den tyske pietistiske Bevægelse ved Førstepræsten Provst Johan Herman Schrader i Tønder og unge nordslesvigske Teologer som Enevold Ewald fra Højst, Wedel fra Døstrup og andre, der havde tilbragt noget af deres Studietid i Tyskland. Bevægelsen førtes ved dem til deres Hjemland, og der opstod som Følge deraf, navnlig i Vest-slesvig, et aandeligt Røre, som senere bredte sig til andre Egne og blev til Lise for mange Sjæle. Selve Brorson-Slægten virkede i Enklavernes forskellige Præstegaarde til henimod Slutningen af det 18. Aarhundrede, og dens Medlemmer var alle nidkære Kirkens Tjenere, der bidrog til en Inderliggørelse af Sjælelivet, som holdt sig paa Egnen gennem et Par Slægtled, altsaa længe efter at de tre Brødre var forfremmet til vigtige Embeder i andre Dele af Landet. Deres Betydning er imidlertid ikke blot den, at de mere end andre medvirkede til at give Pietismen en almindelig Udbredelse, efter at det aandelige Liv i lang Tid havde været stivnet i gold Formalisme, men ogsaa den, at de forstod at omplante den tyske Forkyndelse til dansk Tænkning, Tale og Digtning.

Da Stiffaderen Ole Holbek fik sin Helsot ved at maatte flygte fra den gamle Præstegaard i Randerup ved Juletide formedelst Vandflod, som det hedder, og Aaret derefter afgik ved Døden, blev Hans Adolph Brorson hans Efterfølger

som Sognepræst i sin Fødeby fra 1721 til 1729. Her i sin Hjemegn modnedes den unge Præst til sit Kald som Danmarks store Salmedigter. Kendere af hans kirkelige Poesi har eftervist, at adskillige af de Billeder, han anvender i sine Vers, er hentet herude fra den store, stille og afsides liggende Marskslette. Selv som gammel Mand, mærket af Modgang og adlet i Lidelsens Skole, fandt han Trøst ved, saa tidt Lejlighed dertil gaves, at ty fra Bispegaarden i Ribe til sin Barndomsegn, som sikkert ogsaa stod for hans Blik, da han skrev Verset:

Hvad skal jeg sige, naar jeg gaar
blandt Blomsterne i Enge,
og Fuglesangen sammenslaar
som tusind Harpestreng.

Skønt fremmed Krigsfolk, som antydet, flere Gange huserede slemt og blev en ren Landeplage, var det 18. Aarhundrede dog paa flere Maader en god Tid for Vesteregnet, baade i timelig og aandelig Henseende. Foruden Krigsfolket og Pest lagde imidlertid en anden Hjem søgelse en Dæmper paa den almindelige Opgang.

Bonden Jef Thygesen af Emmerlev skriver i sin Regnskabsbog: „Anno 1744 straxen efter Nytaar lod sig en usædvanlig Stjerne se paa Himlen om Aftenen Kl. 7 slæt udi Sydvest med et Ris op fra sig og gik neder udi Vesten til Norden saa ungefær Klokken 11 til 12. Men hvad kommer derefter? Stor Syndestraf. Anno 1745 om Pintsdagstid begyndte Fæsygdom hos mig.“

I Virkeligheden var Kvægsygen i det 18. Aarhundrede en Plage for hele Europa. Den viste sig først omkring 1712 i Italien og naaede godt tredive Aar senere herop, hvor den i tre Perioder fra 1745—46, 1762—65 og 1779—82 hjemsøgte disse Egne. Efter en overleveret Statistik døde i Løbet af de sidste otte Aar alene 63.160 Kreaturer i Hertugdømmerne. Sygdommen kom i denne Egn første Gang til Udbrud 1745 i en Bondegaard i Sønder Villum og snart smittedes de omkringliggende Sogne.

De lokale Myndigheders strenge Bud om Afspærring virkede lige saa lidt som de Lægemidler, man foreskrev, og de Mirakelkure, Almuen selv fandt paa. Afspærringen kunde til Tider ramme en Gaard eller en Landsby meget haardt, naar der til Eksempel kom Lig i Huset. Det hændte, at den Døde ikke maatte føres bort, men blev begravet paa Stedet. I andre Tilfælde nedlagdes det i en beget eller tjæret Kiste, som afhentedes af Fremmede og i Stilhed lagdes i Graven.

Kvægsygen har, efter hvad der foreligger af Meddelelser fra hin Tid, ramt

Midterlandet haardere end Vestslesvig. Naar Anders Petersen i Ørsted, Jels Sogn, saaledes ifølge Mejborg: „Nordiske Bøndergaarde“ med Henblik paa disse Forhold Aar 1771 skriver, „at alt er nedsunket i Armod, at mange Konkurser forefalder, at Gaardene næsten intet koster, og at Betlere ser man i store Skarer, at mange lider Hunger, at de giver sig til at stjæle og røve, saa man næppe er sikker i sit eget Hus“, er dette vistnok en Overdrivelse, i hvert Fald for de vestlige Sognes Vedkommende, skønt Ulykken var stor nok, i Særdeleshed i de Landsbyer, der hørte ind under Trøjborg. Her døde i eet Aar alene 3.077 Kreaturer.

Tyve Aar efter Sygdommens Ophør synes Tabene dog at være genoprettet, og der var da atter almindelig Velstand blandt Bønderne i dette paa Omskiftelser saa rige Aarhundrede. Dertil bidrog sikkert Indtægterne ved Kniplieriet i Egnen imellem Læk og Ribe. Fra dette ret begrænsede Omraade gaar Kniplingskræmmerne ud over hele Danmark og over Grænserne baade nord og syd paa til Nabolandene. De vestslesvigske Kniplinger, som kun delvis med Føje faar Navn efter Byen Tønder, bliver en højt skattet Luksusvare i de fine Hjem viden om. Amtmand U. A. Holstein i Tønder kunde derfor i 1767 til den ældre Bernstorff indberette: „Kniplingshandelen er meget indbringende, og jeg er overbevist om, at den bringer flere Penge til denne Provins end Handelen med Stude, Heste og de andre Handelsgrene.“

I 1717 var der 7 Kniplingshandlere i Tønder, i 1737 var Tallet steget til 25. Studehandel og Knipleri, de Erhvervsgrene, der udmærkede denne Egn frem for nogen anden, har givet Tønder By den Skikkelse, Købstaden har haft i det sidste halvandet Aarhundrede med gamle Købmandsgaarde og smukke Patricierhuse. I 1780 regnede man, at der ialt paa nævnte Strøg, Rømø medregnet, fandtes 12.000 kniplende Kvinder. I 1805, da Højdepunktet var naaet, opgjordes det udenlandske Salg af Kniplinger til 260.000 Rigsdaler. I 1760 skrev Præsten i Emmerlev, at Sognets bedste Næring bestod af Skibsfart og Knipleri.

I Landsbyerne Møgeltønder, Østerby, Daler, Emmerlev, Hjerpsted, Skast, Ballum, Randerup, Mjolden og til dels i Skærbæk og paa Rømø kniplede i saa godt som hvert eneste Hus, baade af Unge og Gamle, af mange hele deres Livstid. Forannævnte Dr. Georg Hanssen meddeler saa sent som i 1832, at der i Ballum fandtes ca. 200 jordløse Huse, som for Størstedelen var beboede af Kniplersker.

Da Kvinderne saaledes var optaget af dette siddende Arbejde, maatte Mændene ofte tage sig af den daglige Syssel indendørs. Det tilkom dem at ælte Dejgen, at sætte Brød i Ovnen og at salte Kød og Flæsk.

Hos de Tusinder af kniplende Kvinder, der ved deres stillesiddende Gerning havde god Tid til at fordybe sig i andet end Fingrenes Kunst og Pindenes Spil med Hørtraaden, fandt den pietistiske Forkyndelse og Brorsons Salmer en god Modtagelse fra Hus til Hus, fra Sogn til Sogn. Senere, da Pietismen havde mistet sin Kraft, var det Herrnhuterne, som lettest fandt Indpas i disse Kredse. Der er saaledes en vis Forbindelse mellem det økonomiske Opsving og den aandelige Udvikling. Den smukkeste Kvindeskikkelse fra Pietismens og Knipleriets Dage er Geske Marie, f. Outzen, af Emmerlev, Moderen til den kendte Biskop og Skolemand Peter Outzen Boisen. I sin Bog „Godt Mod“ har Pastor N. A. Jensen i Møgeltønder givet en særdeles fyldig Skildring af hendes Liv og Samtid.

Knipleriet svandt langsomt ind med Begyndelsen af det 19. Aarhundrede. Konkurrencen blev større, og Moden skiftede; men endnu i 1847 var der dog ifølge Godsinspektør H. C. Davidsens Opgivelse 6 privilegerede Kniplingsfabrikanter tilbage, nemlig Hanquist i Tønder, der sysselsatte 250 Kniplersker, Winther i Brede og Hanquist i Løgumkloster med hver 200 og Jens Wulff i Brede med ca. 500. Sidstnævnte var en kendt og meget anset Mand. I sin smukke Gaard ved Landsbygaden i Brede, der var udstyret med en for Datiden ret enestaaende Smag, modtog han i 1847 Besøg af Kong Kristian den Ottende og Dronning Karoline Amalie, ved hvilken Lejlighed han blev udnævnt til Dannebrogsmænd, mens Kongen personlig overrakte ham Fortjenstmedaillen i Guld.

Det 19. Aarhundrede med Følgerne af dansk Udenrigspolitik under Napoleonskrigene bringer som for hele Landet ogsaa for Vestslesvig Nedgangstider, baade i økonomisk og aandelig Henseende. Handelen paa Holland var længst ophørt og Knipleriet kommet i Forfald. I det hele og store var de to tidligere saa betydelige Indtægtskilder, som var særegen for disse Vestkystsogne, saa godt som udtømte, samtidig med at Pengenes Værdi gik stærkt nedad. Befolkningen, som gennem et Par Aarhundreder havde haft et større Udsyn ved Forbindelsen med Holland og de udsendte Kniplingshandlere, blev nu henvist til sig selv og nedsank i Fattigdom. Gamle Folk mindes fra deres Forældre at have hørt Tale om Gaarde, som blev solgt for et Pund Tobak, og Pengesedler, der brugtes som Fidibus til at tænde Piben med. Den kristelige Vækkelse var ophørt, bortset fra den herrnhutiske Lægmandsbevægelse, som ofte viste sig at være ret kraftig. Præsterne i de Sogne, der her er Tale om, var særlig typiske Repræsentanter for den aandsforladte Rationalisme.

Det var imidlertid trods alt Kreaturopræt, som Vestslesvigs Bønder ifølge

Jordbundens naturlige Forhold vedvarende maatte leve af. Man drev nogen Handel med Stude paa Hamborg og solgte særlig Køer til København.

Blandt Handelsmændene var Hans Oksen af Forballum, født 1768, en Bonde af den gamle Skole, som vi forestiller os ham med sid Vadmelstrakke, Knæbukser, hvide hjemmelavede Uldstrømper og Spændesko. Han bar, som det var Skik i Datiden, om Hverdagen en rød eller hvid strikket Hue og om Søndagen til Kirkegang en stiv sort Hat, „æ Raendhat“, som den kaldtes.

I de fattige Aar gik der paa hele Egnen Frasagn om gamle Hans Oksens Rigdom. Det faldt nemlig i hans Lod ved Arv at komme i Besiddelse af hele fire Gaarde i Forballum og en Gaard paa Hybjerg. Denne jævne Bonde, der ellers alle Dage af megen Erfaring var bange for Papirspenge, samlede bogstaveligt en Formue i klingende Mønt. Han ejede efter Sigende seks Marskgaarde og dertil en hel Tønde Guld. Hans Jordareal repræsenterede 48 Tønder Hartkorn.

Gamle Hans Oksen i Forballum blev saaledes den rigeste Mand i Kystsognene mellem Højer og Ribe. Kun Greven paa Schackenborg og Herremanden paa Trøjborg var ham overlegen. I Ægteskab med Anne Marie Andersdatter af Mjolden havde han en eneste Datter, som fødtes 1806 og i Daaben fik Navnet Gye(de) Marie Hansdatter. Hendes Moder døde allerede 1811, Hans Oksen 1824, og Gyde Marie var saaledes eneste Arving til en Kæmpeformue.

Den unge Pige, som altsaa ved Faderens Død kun var atten Aar gammel, havde naturligvis mange Bejlere. Engang var der Tale om, at hun skulde giftes med Kancelliraad Holsts Søn paa Trøjborg. Hun blev imidlertid forlovet med Broder Thomsen af Ballum. Da hun snart opdagede, at han syntes bedre om Gaardens Stude end om hende, brød hun Forbindelsen og skal have udtalt, at den eneste, hun nu kunde tænke at gifte sig med, var „Knud fra Ribe“.

Denne, Knud Lausten Knudsen, var Søn af det mærkelige Ægtepar Værts-husholder og Kreaturhandler Kresten Lauridsen Knudsen og hans Hustru Maren af Ribe, begge barnefødt og opvokset i Rejsby. Deres Sønesøn Forfatteren Jakob Knudsen har i sin bekendte Bog „To Slægter“ søgt at give en Skildring af dette Par og dets Omgivelser. Den ældste Søn Knud drev Kreaturhandel ligesom Faderen. Paa Handelens Vegne kom han ogsaa til Forballum for at købe Lødekøer, og ved en saadan Lejlighed lærte han Gyde Marie at kende. Ægteskabet kom dog, efter hvad der berettes, i Stand ved en Mellemand. Man var ikke karrig, da han skulde have sin Umage betalt, men gav ham i Fæstepenge en Gaard i Ballum.

Brylluppet fejredes i Forballum i Aaret 1826. Han var 22 og hun 20 Aar gam-

mel. Knud Lausten Knudsen kom snart til at gælde for at være Egnens bedste Mand. Han vedblev hele Livet igennem trods sin Rigdom at være jævn i sin Færd. Derhos var han højsindet og hjælpsom. Gyde Marie udmærkede sig ved sit forstandige Væsen; hun var smuk og saare statelig.

Den gamle Stavn i Forballum led en Del under den høje Stormflod i 1825. De opførte derfor i 1830 midt i Landsbyen med alle de store Vinduer rettet mod Syd ud mod den vide Ballum Marsk en stor omlukket, firelænget Gaard, der mere svarede til deres Formuesomstændigheder. Gaardens Stuer udstyrede en kunstfærdig Ribesnedker med stilfulde Mahognimøbler, og baaret af den megen Velstand udmærkede dette Hjem sig vel nok frem for Egnens øvrige Bøndergaarde, som kun langsomt arbejdede sig frem i de opadgaaende Tider i Tyverne og Trediverne.

Denne store Gaard i Forballum, hvis Stuehus med Ægteparrets Navne indhugget i en Plade over Døren endnu er bevaret, fik ved den Slægt, der saaledes havde samlet og bygget den, og ved de Mænd, der gennem en Snes Aar gik ud og ind her, en Betydning, der i folkelig og national Henseende fuldtud kan maale sig med Rækkevidden af den Indsats paa kirkeligt Omraade, der var skabt ved Brorson-Slægten med sit Udgangspunkt i Randerup gamle Præstegaard, der kun ligger i en halv Mils Afstand fra Forballum.

Da Nationalitetsbevægelsen i Trediverne havde grebet om sig i hele Slesvig, og Frederik den Sjettes Enevælde samtidig truedes, naaede Dønningerne fra Nord og Syd ogsaa ud til denne afsides liggende Egn. Det samme var Tilfældet med Forholdene paa kirkeligt Omraade.

I 1835 kom den unge Ludvig Daniel Hass, kun 27 Aar gammel, som Præst til Mjolden. Han var i mange Henseender, der ikke vedrører denne Skildring, en ejendommelig Mand. Som en af Grundtvigs første Disciple optraadte han straks med stor Nidkærlighed i sit Kald, ligesom han var folkelig i hele sin Færd. „Naa er æ Døvel igjen kommen i æ Kirk,“ sagde Husmand Peder Møller paa sit drastiske Almuemaal, da man spurgte ham om, hvad han mente om den unge Præst. Det var en ny Aand, som med ham drog ind i Mjolden Kirke, og Folk flokkedes atter som i Brorson-Slægten Dage under den gamle Prækestol. Pastor Hass var en Mand, der taltes om, og som satte Sindene i Bevægelse. Han drøftede baade kirkelige og nationale Spørgsmaal med den interesserede Del af Befolkningen, og da Knud Lausten Knudsen et Par Aar senere manglede en Huslærer til den store Børneflokk, som voksede frem i Forballum, var det naturligt, at han henvendte sig til Præsten og bad ham hjælpe sig med at finde en passende Mand.

Ved Præstens Medvirken antages saaledes den nordjydske Bondeseminarist Kristen Kold fra Thisted. En Foraarsdag i Maj Maaned 1838 vandrer denne unge Mand med Vadsæk paa Nakken ad de krogede og sandede Veje fra Ribe syd paa. Det var maaske første Gang i Egnens Historie, at baade Præst og Lærer var kommen langt nord fra, og dette blev af den allerstørste Betydning, forsaa-vidt som begge havde Forbindelse med det danske Aandsliv, der var i Færd med at bryde frem.

Kristen Kolds Undervisningsmaade havde intet tilfælles med Overleveringen. Han førte Børnene fra Skolestuen ud i Marsken, ud i de grønne Enge og til den brede Aa, der giver Landskabet Præg. Han fortalte dem om Blomster og Dyr, om Livet, som det rører sig i Naturen, om Skaberens Almagt og Menneskenes Skæbne gennem Tiderne, mens han særlig dvælede ved Nordens Historie efter Grundtvigs Fremstilling. Han var en svoren Fjende af al Lærebogsvisdom og erfarede i Forballum, at Børnene ved at iagttage selve Naturen og ved at lytte til Fortælling om Fædrenes Færd bedst faar Interessen vakt.

Udenlandske Pædagoger havde lejlighedsvis forkyndt det samme; men i Danmark var det i hvert Fald paa nævnte Tidspunkt noget nyt. Det var derfor ikke saa mærkeligt, at det vakte Provstens Misbilligelse, da Kold nægtede at lade Eleverne lære Balles Lærebog udenad, at selv den forstaaende Biskop raadede ham til at give efter og følge Myndighedernes Anvisning. Dette æggede imidlertid den unge jydske Seminarist til yderligere Modstand. Hans første Optræden i Forballum var endnu ret uafklaret. Han var ikke ubetinget afholdt af Børnene. Gyde Marie Knudsen kunde ikke lide ham, og han flyttede derfor over i Nabogaarden til Niels Andersen Hansens. Jakob Knudsen, der gennem sin Fader maa have haft nøje Kendskab til Kold, som han skildrer under Navnet Niels Andersen Haar, tilsigter næppe at vinde Læsernes Sympati for denne stadig docerende Pædagog, der forkynder, at han vil opdrage Slægten til „at tro paa Guds Kærlighed og paa Danmarks Lykke“.

Kristen Kolds Virksomhed i Forballum er i og for sig en Episode, hvis Rækkevidde man først lidt efter lidt blev klar over. Hans Vægring ved at følge Skolemyndighedernes Anvisning virker imidlertid som et pludseligt Oprør mod den Bogstavtrældom, som Rationalisme og den indbyrdes Undervisning havde lagt over den danske Skole, i det Øjeblik, da hans Sjæleliv befrugtes af den nationale Bevægelse i Sønderjylland og det grundtvigske Frihedsrøre. Under disse Forhold vækkes de slumrende Kræfter i hans Sind til Handling.

Der er en vis Lighed mellem Skomagersonnen Hans Christian Andersen fra Odense og Skomagersonnen Kristen Kold fra Thisted. Begge er udgaet fra

et fattigt Hjem i et lille dansk Købstadsstræde og vandrer med tyve Aars Mellemrum ud i den vide Verden ind i deres Livs store Eventyr, baaret af levende Begejstring og en urokkelig Tro paa at skulle naa et bestemt Maal. Deres Vej fører dem gennem Vanskeligheder og Skuffelser, fordi „de er saa store og aparte“, for at bruge et Udtryk fra Eventyret om den grimme Ælling, „og derfor skal de nøfles“. Begge er oprindelig danske i deres Væsen og Ytringsform. Derfor bliver deres Livsværk ogsaa ægte dansk. Den første naar frem til Verdensry som Danmarks store Digter, den anden næsten lige saa langt som Danmarks store Skolemand. Thi det gør ikke noget at være født i Andegaarden, naar man kun har ligget i et Svaneæg.

Kristen Kolds Virksomhed i Forballum som Lærer for Knud Lausten Knudsens og Niels Andersen Hansens Børn blev for ham vel nærmest kun et Eksperiment. Varigere og større Betydning fik hans Gerning blandt de Voksne. Han samlede Ungdommen til Sang og Oplæsning, Sammenkomster, som man ikke havde kendt tidligere. Om Efteraaret og Vinteren lød fra Gaardene i Mjolden og Forballum Grundtvigs Sange og Salmer, som var noget helt nyt, ud i den stille Aften, og en stadig voksende Flok lyttede her i det Par Aar, Kold opholdt sig i Forballum, til hans Oplæsning af „Valdemar Sejer“, „Erik Menveds Barn-dom“, „Kong Erik og de Fredløse“, „Valdemar den Store og hans Mænd“ og lignende Bøger om Danmarks store Fortid.

Uden at han selv var klar over Rækkevidden af denne vor første betydningsfulde Ungdomsskole, lagde han her Grundvolden for den vordende danske Folkeoplysning, der ved denne Mand skulde blive af saa stor Værdi for hele Nationens Fremtid. „Ungdomsmøderne i Mjolden blev en lille frisk Ungdomsspire, der bebudede den lyse Sommer, hvormed den danske Højskole engang indbydende skulde hilse Ungdommen i Danmark,“ skriver Frederik Nygaard i sin Bog om Kristen Kold.

Det er ogsaa utvivlsomt, at denne unge jyske Skolelærer med de mange dybe Tanker og Særmener fik en overordentlig Indflydelse paa Egnens ledende Mænd bl. a. Knud Lausten Knudsen, Niels Andersen Hansen i Forballum og dennes Broder Jens Andersen Hansen i Randerup, tre begavede, oplyste og overfor Tidens Rørelser modtagelige Bondehøvdinger af ædel Støbning, der senere som deres Medborgeres Tillidsmænd valgtes ind i Folkets Raad. Det var i de Aar, da Peter Chr. Koch i Haderslev begyndte at udsende „Dannevirke“. Bladet blev læst paa Storgaarden i Forballum, og dets Indhold virkede æggende og ildnende paa de Tanker, der her i Forvejen optog Sindene. Kold benyttede saaledes dets Spalter til at skrive om sine Skoleideer, og

Knudsen blev grebet af Planen om at indrette en dansk Højskole i Sønderjylland.

Imidlertid havde Kristen Kolds Optræden medført, at han ikke kunde vente at opnaa Embede i den offentlige Folkeskole. Myndighederne var blevet opmærksomme paa ham og i Stand til at forhindre hans Ansættelse, fordi han ikke vilde undervise Børnene efter Balles Lærebog. Da Provsten i Aabenraa, til hvem han henvendte sig, benægtede, at der gaves en dansk Folkeaad, besluttede han i 1841 at slaa ind paa en anden Vej, at lade sig uddanne til at følge med Pastor Hass, der af det danske Missionselskab skulde udsendes til Smyrna som Missionær.

Mens Kold saaledes maa dele Skæbne med mangen anden Foregangsmand ved i første Omgang at lide Skibbrud med sine Reformtanker og opfyldt af Bitterhed over Skuffelsen forlader sit Fædreland og tager til Lilleasien, kommer der hjemme hurtig Vækst i den Sæd, han havde været med til at lægge.

Fra 1840 til 1850 virkede som Sognepræst i Mjolden Lauritz Christian Hagen, der ligesom Hass og Kold paa en inderlig Maade havde sluttet sig til Grundtvig og derfor med Held kunde fortsætte i disse Mænds Spor. Han offentliggjorde i 1841 en Opfordring til den nordslesvigske Bondestand om at skride til Handling for at fremme Grundtvigs Højskoletanke. Bonden maatte rejses af sin aandelige Umyndighed, saa han ikke skulde sidde „som en ledig Tilskuer ved den store Kamp, som trindt om bevæger Folkene“. Planen var bl. a. tiltraadt af Knud Lausten Knudsen, Jens Janniksen Beier i Barsbøl og flere Vesboere. Blandt de fremtrædende Gæster paa Gaarden i Forballum er i disse Aar Professor Flor og Laurids Skau, der virkede som Højskoletankens utrættelige Talsmænd.

I Juni 1844 gav Kristian den Ottende endelig Tilladelse til Oprettelse af Skolen, og den 7. November samme Aar aabnede Forstander Johan Wegener Nordens første Folkehøjskole i Rødding. Paa den slesvigske Forenings Vegne fik Knud Lausten Knudsen Skøde paa Ejendommen, ligesom han var en af Skolens bedste Støtter i de følgende Aar. Senere ansattes som Lærer ved Skolen den kendte Jens Lassen Knudsen, en yngre Broder til Knud Lausten Knudsen. Ved at færdes sammen med Kold herude i Forballum var hans Sans blevet vakt for det ny, som var fremme i Tiden. Dette gav ham Tilskyndelse til at studere Teologi. Han vandt sig, som bekendt, et Navn som en af Grundtvigs mest fremtrædende Tilhængere indenfor Præstestanden. Hans Søn er Jakob Knudsen.

Det vaagnende Fædrelandssind gav sig stærke Udslag, da Treaarskrigen brød ud. I hver Landsby paa Vestereggen samledes de unge Karle under Ledelse

af ældre Mænd, der havde været Soldat i Frederik den Sjettes Dage, til Eksercits. Den saakaldte Landstorm dannedes. En Samling af Vaaben fra denne Tid, som gemmes i Museet i Tønder, giver en Forestilling om dens Udrustning. Det drejer sig om hjemmelavede spidse Spyd, forfærdiget og sat paa Skaft af Landsbysmeden. Fra Tid til anden og særlig i Krigens Begyndelse førte Beboerne lidt Smaakrig paa egen Haand. Det var en Folkevæbning, rejst af Beboerne med det Forsæt at værges Landsdelen mod fjendtligt Indfald, men vel ogsaa i misforstaaet Iver for at gøre dansk Fremstød. I 1848 besatte Knud Lausten Knudsen saaledes Tønder, og jævnlig saa man i den følgende Tid de danske Bønder paa Togt, bl. a. mod de tysksindede Embedsmænd i Løgumkloster og mod Friserne syd for Vidaaen.

Da slesvig-holstenske Jægere i Begyndelsen af Aaret 1849 indkvarteredes i de vestslesvigske Bøndergaarde, hvis Ejere nægtede at betale Krigsskat til den fjendtlige Regering, og saaledes besatte Niels Andersen Hansens Gaard i Forballum, gik det omtrent som der staar i Sinclarvisen, at „Bavnen lyste, og Budstikken gik fra Grande til nærmeste Grande“. Landstormen samledes i Hast fra de nordlige Kystsogne under Anførsel af den stoute Anders Thomsen Stavener af Haved. Det var nærmest en udisciplineret, daarligt udrustet Skare, som begyndte sit Togt i Forballum og efter at have fordrevet Soldaterne herfra og fra Skærbæk, uden større Umage et Par Dage derefter splittedes af den forstærkede slesvig-holstenske Militærstyrke i Træfningen ved Brøns. Men Episoden er trods alt et gribende Vidnesbyrd om Egnens danske Troskab. Derfor melder Stenen ved Brøns med fuld Føje:

„Ej Minde om en Glimredag,
kun om et trofast Hjerteslag.“

I denne Sammenhæng bør ogsaa mindes en fremtrædende Kvinde fra den nationale Brydningstid. Hendes Navn er Anna Christiane Ludvigsen. Hun var Datter af Pastor Lautrup, der virkede i henved et halvt Aarhundrede som Sognepræst i Brede. I en lang Aarrække levede hun, der i sin Ungdom havde været gift med en Præst, som Bondekone i Storde ved Brede og i Nørre Vollum ved Døstrup. Hun havde en Evne til at skrive Vers som „den fromme, ædelt dannede Præstedatter, der udtaler sig i Kunstpoesiens kun alt for gængse Sprog og Former“. Saaledes skildrede Ingemann hendes Vers. Som Emner for sin Digtning valgte hun Danskhedens Sag og dens førende Mænd. Senere under Trearskrigen skrev hun en Del Krigs- og Sejrssange. Omkring 1840 og Aarene derefter begyndte hendes Digte under Mærket „Anna“ at fremkomme i „Danne-

virke“. De virkede ildnende og styrkende paa dem, der stod forrest i Kampen, og vækkende hos Bladets voksende Kreds af Læsere. I 1852 udsendte hun Samlingen under Titelen „Markblomster“. Et Par af hendes Sange som „Tusinders Moder, Vugge og Grav, vældige Hav“ og „Det bruser fælt derude, kom Rok, min vante Tidsfordriv“ synges den Dag i Dag i hendes Hjemegn.

Ved at følge Udviklingen i de vestslesvigske Sogne i Trediverne og Fyrreerne kan man ikke undgaa at nære Beundring for den Indsats, som i al Stilfærdighed blev gjort for Danskhedens Bevarelse og Styrkelse. Man møder saa godt som i hver Landsby mellem Tønder og Ribe en Række stoute og stærke Bondeskikkelser. Naar denne Befolkning grundigt og ret alment kunde modtage og omsætte i Daad de nye Tanker og den aandelige Paavirkning, som for første Gang kraftigt brød sig Vej nord fra, ligger det vel i nogen Grad i, at mange af disse Mennesker gennem Slægtstradition havde deres Rod i Tiden, der førte et Aarhundrede tilbage til Brorson.

Da Krigen var endt i 1850, stod Vestslesvig velforberedt til at gaa ind i Fredens Dage under dansk Udvikling og Junigrundloven. Denne fik dog hernede kun Gyldighed i den kongerigske Del af de blandede Distrikter, d. v. s. i Hovedsagen i Enklaverne som en Del af Kongeriget. Det er imidlertid af Interesse at se, hvorledes de nye Forhold indvirker paa Beboerne i de Sogne, der her skildres. Det laa i Sagens Natur, at de Mænd, der hidtil havde staaet i Spidsen i alle offentlige Anliggender, gik ind i de parlamentariske Forsamlinger som kaaret af Befolkningen. Knud Lausten Knudsen valgtes ind i Landstinget, men forblev der kun kort Tid. Niels Andersen Hansen varetog i en Aarrække et Folketingsmandat, og Jens Andersen Hansen havde Sæde i Viborg Stænderforsamling.

Set med Fortidens Begivenheder som Baggrund var man, billedligt talt, efter en stormfuld Sejlads naaet ind i smult Vande. De Emner og Opgaver, der nu melder sig, er af en hel anden Beskaffenhed end tidligere. Men de viser klart Vanskelighederne ved Sammensmeltningen med det øvrige Land. For saa vidt er der nogen Lighed mellem Tilstandene den Gang og Tiden efter 1920. Her skal blot kort nævnes to Forhold, Klosterpolitikken — for Fuldstændighedens Skyld, da den fra kyndig Side er omtalt udførligt andet Steds i dette Værk — og den administrative Nyordning.

Det blev nu stille paa Gaarden i Forballum. Ved Fredslutningen købte Knud Lausten Knudsen det udstrakte Trøjborg Gods, hvortil bl. a. hørte den kort i Forvejen opdyrkede Visby-Hedegaard med nyopførte Bygninger. Han indførte desuden i Forbindelse dermed en Forbedring af Bondestandens Levevilkaar ved

at afløse Fæsteforholdet til Godset. De to store Gaarde bevaredes saaledes for Fremtiden paa danske Hænder og havde i Aarene efter 1864 sammen med Grevskabet Schackenborg og dets Ejere overordentlig stor national Betydning som Bolværker mod den fra Tønderegnen og Slogs Herred fremtrængende Tyskhed. Knud Lausten Knudsen var ogsaa i Tiden mellem Krigene Hovedmanden i det folkelige og økonomiske Arbejde i Vestslesvig. Hele Befolkningen saa op til ham med Ærbødighed, og det er næppe overdrevet, naar Seminarieforsøger J. Byskov i en Levnedstegning i den af Svend Dahl og Axel Linvald udgivne Bog „Sønderjylland“ kalder denne helstøbte Personlighed for „en af de ædleste og skønneste Skikkelser, vor Bondestand har fostret“. Da han i 1866, nedbrudt ved Landets Nederlag, afgik ved Døden, blev der paa hans Grav paa Visby Kirkegaard sat en Sten med følgende Indskrift:

„Med Frihed, Liv og Lys i Pagt,
han var saa jævn og sand,
saa tro imod sit Modersmaal
og mod sit Fædreland.“

Da Knudsens flyttede fra Forballum til Visby-Hedegaard, fulgte en Mand med, som ogsaa bør nævnes i denne Forbindelse. Det var Christian Sigfred Ley, en Københavner af Fødsel, der ligesom Kristen Kold havde været Lærer for Børnene i Forballum. Han var ligeledes udgaaet fra Grundtvigs Vennekreds, men skildres for øvrigt som en saare mærkelig og kantet Person. Han var en dyb religiøs Natur, men mindede i sin ydre Fremtræden og Livsførelse om en Skikkelse, der var hentet lige ud af Sagaen. Denne sære Mand, der levede som Eneboer i de tomme Gemakker paa Trøjborg Slot, indtil dette blev nedrevet, virkede i Halvtredserne og Tredserne ivrigt for det kirkelige Livs Fremme, samtidig med at han var Danskhedens ukuelige Talsmand. Hvilken Betydning de preussiske Myndigheder tillagde hans Arbejde, ses bedst af den Omstændighed, at han blev arresteret ved Krigens Udbrud i 1870 og sammen med Hans Andersen Krüger og andre ført til en Fæstning i Østpreussen. Om hans Færd har der dannet sig Legender, der endnu lever i Folkemunde.

De to Venner Knud Lausten Knudsen og Niels Andersen Hansen hører sammen med Christian Sigfred Ley til den lille Kreds af Mænd, der med Lærer Cornelius Appel af Tønder som Fører fik Navnet „Klosterbrødre“, fordi de i Aarene 1861 til 1863 samledes til Møder i Løgumkloster for der at drøfte Regeringens Politik og vanskelige Stilling i Sydslesvig. I usvigelig Tro til Danskhedens Livskraft under uhemmet Udfoldelse krævede de større sproglige Fri-

heder for de tyske Medborgere. De sluttede i 1863 en Henvendelse til den danske Regering med Ordene: „Altsaa kunne vi kun ønske, at Hans Majestæt Kongen vil give Slesvig en fri Bestyrelse i det hele, fra øverst til nederst, og hvad særlig de aandelige Anliggender angaar, minde disses Talsmænd om, at i Aandens Verden tjenes en god Sag bedst under Friheden.“ Tanken fandt ingen Ørenlyd den Gang. Men over et halvt Aarhundrede senere skulde det forundes Cornelius Appels Søn som dansk Undervisningsminister med Held og som et Eksempel til Efterfølgelse for andre Stater at knæsette den som dansk Grundsætning i Mindretalsordningen i det genvundne Land.

Mellem Krigene blev der ogsaa paa anden Maade gjort et Forsøg paa at fremskaffe en nogenlunde ensartet Ordning af de slesvigske Forhold. Et Udvalg nedsattes saaledes i 1856 for at udarbejde Udkast til en Lovgivning, hvorved det skulde være muligt at skabe en ny Regulering af Landboforholdene i „de blandede Distrikter“. Man foreslog senere i en Betænkning, at enkelte Sogne i en Række Sager skulde lægges helt ind under Kongeriget, andre under Hertugdømmet. Det strandede imidlertid paa Befolkningens Modstand med selve Grundtvig som dens Ordfører i Rigsdagen. En nærmere Undersøgelse viser, at Grundtvig i det hele taget ved en omfattende Brevveksling var nøje knyttet til Varetagelsen af de offentlige Interesser hos denne sønderjydske Befolkning, som saa trofast havde sluttet sig til hans Tanker. Grundtvig udtaler bl. a. i Tinget, at han finder det „uforsvarligt, at adskillige Beboere i kongerigske Landsbyer derved skulde gaa Glip af de Rettigheder, Grundloven hjemlede dem: Trosfrihed, Trykkefrihed og Forsamlingsfrihed“. Betegnende var det ogsaa, at alle de kongerigske Beboere i 21 Sogne til Regering og Rigsdag indsendte en Protest mod Nyordningen. De henviser saaledes til Trykkefrihedens Betydning for dem efter Junigrundloven i Modsætning til dens Haandhævelse i det øvrige Slesvig, idet „de vil gøre opmærksom paa, at et Bogtrykkeri nylig er anlagt og en „Vestslesvigsk Tidende“ grundlagt her i vort Distrikt, hvor det paa kongerigsk Grund er sikret mod de Processer og andre Ulemper, som gjorde „Dannevirkes“ forrige Udgiver led og ked af det“. Som bekendt blev den for Danskhedens Sag saa fortjente Peter Chr. Koch i Haderslev i Halvtredserne i den Grad fortræddiget af de danske Myndigheder, at han saa sig nødsaget til at afhænde „Dannevirke“, ligesom ogsaa Fr. Fischer i Aabenraa højlydt beklagede sig over den raadende Ufrihed, medens samtidig Forhandlingerne fra Flensborg Stændersal frembød et ret utiltalende Billede af idel Tvedragt og bristende Evne hos de Styrende.

Rigtigt er det ogsaa, naar det endvidere hedder i Protesten: „Saa sandt den danske Frihed staar i inderlig Forbindelse med den danske Fædrenelandskær-

lighed, saa har ogsaa Vestslesvig mellem Kongeaa og Vidaa lovlig Adkomst til Deltagelse i den. Thi man vil desværre forgæves lede om et lignende Strøg i Slesvig, hvor saaledes alle som een holdt med de Danske, hvor folkevalgte danske Embedsmænd sattes mod de tyske, hvor en Landstorm oprettedes, der ikke blev uvirksom, og hvor vi nu efter otte Aars Forløb rejser et Mindesmærke ved Brøns til Ihukommelse for Børnene om deres Fædres danske Holdning.“

Lovforslaget blev ikke gennemført; men Ønsket om større Overensstemmelse i Lovgivningen for Kongeriget og Hertugdømmet holdt sig. Man mente endelig at have fundet en Løsning, idet man vedtog Fællesforfatningen af 18. November 1863. Denne Vedtagelse blev den ydre Anledning til Krigen i 1864. (Jfr. M. H. Nielsen: „De kongerigske Enklaver“ i „Fra Ribe Amt“ 1922 og H. Lausten-Thomsen: „Grundtvig og Vestslesvig“ i „Sønderjydske Maanedsskrift“, Aargang 1926—27.)

Under Krigen i 1864 fik det vaabendygtige Mandskab fra Sognene mellem Ribe og Tønder en særlig Opgave. I Februar Maaned blev det overdraget Kaptajnløjtnant Otto Chr. Hammer at forhindre en fjendtlig Besættelse af Vesterhavssøerne og at assistere Armeen eller Dele deraf paa Vestkysten. Til at udføre denne Opgave stod der 8 paa Fanø oplagte Kanonjoller til Raadighed. Først efter længere Tids Forløb og indtrængende Anmodning sendte Ministeriet yderligere et lille Dampskib, „Liimfjorden“, til Hjælp. Den 14. Februar meddelte Herredsfoged Sarauw i Visby Kaptajnløjtnanten følgende: „Jeg modtog i Dag Deres Opraab at møde paa Fanø. Jeg har troet det rigtigt, at jeg udskriver det nødvendige Mandskab, og vil Ordre til ca. 200 Mand udgaae idag til Møde paa Fanø.“

Hammer bemærkede dertil i en 1865 udsendt Redegørelse: „Der var saaledes gode Udsigter til, at jeg snarest muligt kunde faae tilstrækkeligt Mandskab samlet paa Fanø, og det var saa meget kjærere, at dette kom fra de sydligste sønderjydske Enklaver; thi derfra havde jeg netop i forrige Krig havt mit Mandskab. Det var dengang besjælet af den største Iver og Lyst til at kæmpe mod Tyskerne, og det Bekjendtskab, som jeg paa Grund af Forholdene siden den Tid var vedbleven at staae i til denne Egns Beboere, gav mig den glædelige Forvisning, at disse Folk ikke nu havde mindre Iver og Lyst til at forsvare deres Fædreland.“

Naar Hammer rettede sit Opraab til denne Egn, skyldtes det foruden den af ham anførte Grund ogsaa den Omstændighed, at Mandskabet fra disse Sogne fra gammel Tid betragtedes som søvant.

Imidlertid sendte Stiftamtmanden i Ribe den 16. Februar Kontraordre til Sognene mod at møde paa Fanø, og den 19. samme Maaned gav Marinemini-

steriet telegrafisk Hammer en Tilrettevisning, fordi han havde blandet sig i Udskrivningsvæsenets Bestemmelser. Alligevel indfandt sig paa Fanø ikke saa faa Vestslesvigere, som straks blev indrulleret. Det er ikke Hensigten her at skildre Kaptajnløjtnant Hammers paa Forhaand haabløse Kamp med utilstrækkelige Midler mod en betydelig Overmagt. Der skal blot endnu aftrykkes følgende Sætninger, der omhandler en Begivenhed i sidste Halvdel af Maj Maaned efter Slaget ved Helgoland og Vaabenstilstandens Afslutning. Hammer skriver i nævnte Beretning: „Den af mig udtalte Anskuelse, at Sønderjyderne vare besjælede af Lyst og Villie til at kæmpe for deres Fædreland, stadfæstede sig paa den mest glimrende Maade. Det søværnepligtige Mandskab fra Distrikterne søndenfor Kongeaaen helt ned til Møgeltønder og Høier, som bleve forhindrede i at efterkomme min Opfordring til at møde paa Fanø i Februar Maaned, troede nu, at der nok vilde blive Brug for deres Tjeneste paa Flaaden, naar Krigen atter skulde begynde. Disse brave Gutter benyttede derfor allerede de første Dage af Vaabenhvilen til uden nogensomhelst Opfordring i al Stilhed at begive dem til Fanø for der at erholde nærmere Ordre. I Slutningen af Mai var der mødt henved hundrede Mand, og hver Dag bragte Flere, da der i de første Dage af Juni kom den Besked fra Marineministeriet, at de kunde gaae hjem igjen, da man ingen Brug havde for dem.“

Flere Ord behøves næppe.

En Skildring af Vestslesvigs Historie efter Krigen og Indlemmelsen i Preussen vilde, saa ønskelig den end kan synes at være, kræve længere Tid til Underøgelse og mere Plads, end der her staar til Raadighed. Det turde derfor være tilstrækkeligt i denne Sammenhæng at henvise til det vigtigste, idet man stadig maa se Udviklingen under Fremmedherredømmet som et Udslag af de Tider og Begivenheder og de Mænds Virksomhed, som var gaaet forud.

Efter at Pastor Hagen i 1850 var bleven forflyttet fra Mjolden til Stepping, blev Otto Harald Benedictus Boisen hans Efterfølger. Han var ligeledes en Præst af grundtvigsk Støbning og stor Indflydelse. Den sidste danske Præst i Mjolden hed Caspar David Munthe Fog. Han begyndte sin Virksomhed i 1860, oplevede Krigen og døde, før de nye Magthaveres Afskedsordre havde naaet ham. „Trofast i alt var han ogsaa trofast mod Fædrelandet, hvis Nød hvilede tungt paa ham og bidrog til at nedbryde hans ikke stærke Legeme.“ Saaledes lød hans Eftermæle.

Blandt den ny Tids Mænd var der betydelige Præster som Hans Schlaikier Prah og den gamle Jørgen Michaelsen; men de vandt aldrig større Indflydelse. „Overalt i Nordslesvig var Forholdet spændt mellem den danske Befolkning og de dem paatvungne Præster,“ skriver Pastor Thade Petersen i sin Bog: „De

sønderjydske Frimenigheders Historie.“ Han fortsætter: „Saa haardt, at det brast, blev det dog kun der, hvor Befolkningen havde smagt Glæden ved at være med i sin egen Folkeligheds Udfoldelse.“

Dette sidste havde i en vis Grad været Tilfældet i Mjolden og til Dels i Randerup Sogn, og det var derfor kun naturligt, at de bedste Mænd og Kvinder fra disse Landsbyer samledes omkring kongerigske Præster og Cornelius Appel, som i de første Aar efter Adskillelsen jævnlig kom til Egnen og holdt Gudstjeneste i forskellige Bøndergaarde. Da de preussiske Myndigheder i Halvfjerdserne skred ind mod denne Forkyndelse, dannedes Frimenigheden i Forballum med L. B. Poulsen som den første Præst. Den vestlige Del af Knud Lausten Knudsens Stuehus indrettedes til Kirkesal, og Gaarden blev saaledes paa ny, men under ganske andre Forhold end tidligere, et Sted, hvorfra der udgik en aandelig Bevægelse, der bevarede sin Styrke og hvervende Kraft helt indtil Genforeningen.

Den ledende Mand i denne Menighed var Andreas Tyssen Hansen af Randerup, født 1834 som Søn af den oftere foran nævnte Gaardmand og Folketingsmand Niels Andersen Hansen i Forballum. Aanden i Hjemmet, hvor Kold, Hass og Hagen havde haft deres Gang, prægede ham for Livstid. Skulde man pege paa en Skikkelse, der var typisk Repræsentant for den vestslesvigske danske Befolkning i Tiden mellem 1864 og 1914, vilde der nok hos alle, der har kendt ham, blive Enighed om at vælge denne sindige, støtte og begavede Mand med den dybe Alvor og det bløde barnlige Sind, følsomt og rigt paa Lune. Han var selvskreven til at være Tillidsmand for sin Egn, og derfor kaaredes han ikke blot som en af de faa danske Repræsentanter til Medlem af Tønder Kredsraad, men fik ogsaa i 1899 overdraget det brydsomme og vigtige Hverv som Formand for Nordslesvigske Skoleforening. Han virkede her sammen med sin Ven Hinrich Thomsen af Roost under de største Vanskeligheder, men med usvigelig Troskab og Uegennytte, indtil Sygdom i 1911 tvang ham til at nedlægge. Hinrich Thomsen var Manden med den klare Forstand og stejle Retsbevidsthed, der viede hele sin Manddomsgerning uden nogen Sinde at ville høre Tale om Vederlag til det nationale Værn. Hans Indstilling var som Tyssens helt i Overensstemmelse med Vesteregns, ligesom Skoleforeningen var oprettet i Skærbæk i Vestslesvig og havde sine ledende Mænd herude. I de allervanskeligste Aar under Køllerpolitikken stod Tyssen og Thomsen i Kampstilling overfor Hærskaren af preussiske Skolelæreres og Underofficerers Paavirkning af dansk sønderjydske Ungdom. Ved et utrolig primitivt ydre Apparat, men ved at være i Pagt med Ungdommens danske Æt og nationale Arv var Sejren dem vis, da de efter at Stormen var stilnet noget af, overlod Ledelsen til yngre Kræfter.

Da Andreas Tyssen Hansen i Foraaret 1914, en Solskinsdag, mens Lærkens Slag lød hen over den vide Slette, blev stedt til Hvile udenfor den lille Brorson-Kirke, var de gamle Dage udrundet. Den Ungdom, han havde været virksom for at dygtiggøre til at værne den folkelige Arv, drog et Par Maaneder senere ud i Verdenskrigen. Mens de Unge laa i Skyttegravene paa Europas forskellige Krigsfronter, anlagde Tyskerne gennem Mjolden Sogn fra Øst til Vest ved Kysten tredje Linje af den vældige Befæstning, som strakte sig fra Gennerbugt tværs over Landet til Vesterhavet. Den var tænkt at skulle standse en Fjende af Tyskland, som kunde ventes nord fra. Om Eftermiddagen saa man ofte et Luftskib fra de store Haller ved Tønder sejle ud over Vandet mod Vest, ladet med Sprængstof, som faa Timer senere blev kastet ned over Storbyen London, hvor det voldte Ødelæggelse, Gru og Død. Men ude i Engene ved Havbredden gik samtidig muhamedanske russiske Krigsfanger og byggede paa det store Vesterhavsdige, der nu skærmer 5000 Hektar Land mod Stormfloden, hvorved der er skabt Betingelser for en ny økonomisk Udvikling engang i Fremtiden.

Trange Tider langsomt skrider, sang Brorson. Det maatte den danske Befolkning sande. Da Krigen var forbi, stemte denne Egn sig hjem til Danmark med det smukkeste Resultat indenfor noget sammenhængende Strøg i de sønderjydske Landsdele. Der afgaves i Skast 98, i Ballum 96, i Randerup 94, i Mjolden 97 og i Døstrup 95 Procent danske Stemmer. Disse Tal viser bedre end noget andet, hvor lidet al Fortrykningsiver gennem de 56 Aar havde virket i disse Sogne.

Som Begrundelse for, at den, der skriver dette, har ment at skulle benytte et righoldigt og til Dels kendt Stof til en sammenhængende Skildring af et Par Vesteregnssognes Historie gennem Tiderne, skal henvises til den Omstændighed, at Granskere af vor nationale Udvikling undertiden har søgt efter kraftig dansk Indsats fra Vestslesvig i bevægede og afgørende Perioder. Det er rigtigt, at andre Egne af vor snævre Hjemstavn har fostret betydeligere Mænd af større Kraft og blændende Fremtræden. Men der er næppe noget andet Landskab, der har en saa særpræget og omskiftelig Historie som disse vestslesvigske Sogne og en saa trofast Befolkning.

Færdes man herude en Efteraarsdag, kan det hælde, at hele Landskabet forsvinder i tyk graa Taage. Men det kan ogsaa ske, at man en Dag i April ser samme Egn med den vide Udsigt og de store Linjer ligge klart belyst af Foraarssolen som et storslaaet Naturbillede af et ret fortryllende Ynde, eller at man kommer derud en Sommeraften, naar Solen gaar i Havet, og de gamle Gaardes Omrids tegner sig skarpt mod Kimmingens røde Skær.

Saa forskelligt som Egnen kan virke i det rent ydre og øve Indflydelse paa Stemningen, saa foranderlig har ogsaa dens Skæbne været. Til Tider saa det ud, som om Landskabet og dets Befolkning var viet til Undergang. Men der har til Gengæld ogsaa været Perioder, hvor Livet her levedes rigere end andet Steds. En Række af stoute Skikkelser med rigt Aandsliv og stærk Vilje, der har vist Vej fremad i gode og onde Tider, tegner sig skarpt paa Baggrund af denne ejendommelige Omskiftelighed.

Befolkningen som Helhed har sit eget Sind og fine, følsomme Natur. Dens Beslutninger fattes i Sindighed, men udføres ofte med Inderlighed og stor Styrke. Den udmærker sig ved økonomisk Dygtighed og har i det hele taget i flere Henseender sin egen Linje, som den til Tider ogsaa i fælles folkelige Anliggender har fulgt i et vist Modsætningsforhold til Beboerne paa Østkysten. Det skyldes vel nok i nogen Maade de Forhold, under hvilke den har levet gennem mange Slægter.

Dette Modsætningsforhold mellem Øst og Vest har fremkaldt Brydninger, men har maaske, ret betragtet, været en Vinding.
